

Дзеепрыслоўе

Асноўныя паняцці: дзеепрыслоўе, дзеяслоўныя і прыслоўныя рысы, дзеепрыслоўі закончанага і незакончанага трывання, часавыя значэнні дзеепрыслоўяў, адвербіялізацыя дзеепрыслоўяў.

39. Спішыце сказы, падкрэсліце дзеепрыслоўі, вызначце іх граматычныя прыметы, агульныя для дзеяслова і прыслоўя.

1. Знаходзячыся ў цэнтры духоўнага жыцця Полацкага княства, Еўфрасіння Полацкая нястомна збірала вакол сябе таленавітых людзей, зрабілася нашай першаю мецэнаткай (У.А.). 2. Блукаючы па Траецкім прадмесці, цяжка ўявіць лад тагачаснага жыцця, але вобраз старога горада ўсё ж ствараецца (Дайл.). 3. Дачуўшыся пра заўчасную смерць бацькі, Марыся зацялася (Баж.). 4. Маці не выцерпела – пабегла ў хату і вынесла, зняўшы з ложка, палатняную пасцілку (Пташ.). 5. Пакруціўшыся, пахадзіўшы вакол, знайшоў Цікаўны зламаную лясіну, прыставіў яе да сцяны і палез наверх (Я.С.). 6. Жонка, вярнуўшыся з цёмнага ўжо двара і борздка скінуўшы ватовачку і хустку, мыла рукі над мядніцай (Дал.). 7. Кім ён [Банадысь] стаў, цалкам паддаўшыся жонцы? Знялюдзеў адзін у лесе, ад усіх адарваўся... (Сач.). 8. Жывучы, рабі ўсё сам і май натуру, каб не надакучваць нікому і каб ніхто ніколі не папракаў цябе, што ты з чужога жывеш (К.Ч.). 9. Хлопчык з вудачкаю сядзеў над ракою, забыўшыся пра ўсё на свеце (І.Г.). 10. Нельга не ўстрывожыцца тым, што наша школа, узбройваючыся тэхнічна, паспяхова засвойваючы самую сучасную інфармацыю, як гэта ні прыкра, зніжае свой галоўны паказчык – пісьменнасць (Віт.).

40. Выпішыце са сказаў дзеепрыслоўі. Вызначце, як яны ўтварыліся (ад якіх дзеяслоўных асноў і з дапамогай якіх суфіксаў) і якога яны трывання. Укажыце сродак выражэння трывання.

1. Чалавек нараджаецца для таго, каб плакаць і радавацца, кахаць і ненавідзець, а потым памерці, забраўшы з сабою ў нябыт цяжар перанесеных пакут і радасцей (У.Р.). 2. Усе дні, сунімаючыся трохі пад вечар, вострым скразняком гайсаў куслівы паўночна-ўсходні ветрадуі (У.Я.). 3. Задумаўшыся, Алег крочыў ля доўгага, на цэлы квартал, дома (Я.С.). 4. Натрапіўшы на ласіную пераправу, ляснік, стаіўшы дыханне, стаяў над ляшчынаю на строме і назіраў, як у яго любімы лес перасяляецца гэтая прыгожая сям'я (Кір.). 5. У засені зараснікаў нерухома стаяць вялізныя, як плашкі, шчупакі, пільнуючы сабе наедку (Луж.). 6. Не спяшаючыся, дзед сеў за стол на покуце, паклаў рукі перад сабой на чысты абрус (Асіп.). 7. Хто не імчаўся, як вол у часе гізу, задраўшы хвост, на спатканне ўсякім прыгодам-нягодам (К-с). 8. І, сёрбаючы булён, жуючы аладкі ці дранікі, ты зноў жа будзеш думаць, чым бы заняцца, што б такое знайсці рабіць, каб ані не здоўжыўся дзень... (Сач.). 9. Дзядзька Саўка ішоў, не шкадуючы сваёй старэнькай хромкі, якую ён прывёз з вайны, ішоў і, аж заломваючы мяхі, іграў хуткую польку (Я.С.). 10. І наўсцяж краінаю, радасць услаўляючы,

песні салаўіныя льюцца не сціхаючы (Гл.). 11. Зранку лагодна свяціла сонца, хораша парылася, падсыхаючы, зямля (Рыб.). 12. Разграбаючы цяжкімі крыламі паветра, чарада варон праплыла над Малінаўкаю і знікла за стрэхамі крайніх хат (У.Р.).

41. Утварыце ад наступных дзеясловаў дзеепрыслоўі незакончанага (частка I) і закончанага (частка II) трывання. Абгрунтуйце ўжыванне выбранага суфікса.

I. Хацець, віць, біць, вузець, вузіць, гусціцца, кланяцца, жартаваць, спяліць, спакайнець, завіхацца, хадзіць, адносіцца, пячы, тушыць, ляжаць.

II. Прыгледзецца, зачырваніць, зачырванець, пазванчэць, паснедаць, прынесці, прыбегчы, вярнуцца, прыладзіцца, адвезці, дапамагчы, засцерагчы, вычарціць, паблытацца, замкнуць, аддаць.

42. Знайдзіце сказы з няправільна выкарыстанымі дзеепрыслоўямі і выпраўце памылкі.

1. Пятрусь кінуўся ўбок і, сам не памятаўшы, апынуўся на галіне ліпы. 2. Заўважыўшы, што зубр разгневаўся не на жарт, нам стала страшна. 3. Шчыра спачуваючы бабульцы, у нас узнікла жаданне ў тую ж хвіліну дапамагчы ёй. 4. Спачатку, не прыглядаючыся, нельга было зразумець, хто і куды ідзе. 5. Не паклаўшы, не знойдзеш. 6. Прыходзячы рана на заняткі, у класе было яшчэ цёмна. 7. Не дайшоўшы да хаты крокаў дзесяць, злосны сабака выскачыў з-пад варот. 8. Разліўшыся цэлымі азярынамі, прыемна пах ліловы чабор. 9. Прайшоўшы заараны пад цімафееўку лужок, наперабой застракаталі пільныя сарокі. 10. Жаўшы жыта, жанчыны стамляліся і часта адпачывалі.

43. Спішыце сказы, ставячы знакі прыпынку. Падкрэсліце дзеепрыслоўі і дзеепрыслоўныя словазлучэнні, вызначце іх сінтаксічную ролю ў сказе.

1. Страла ціўкнуўшы прарвала паветра і ўпілася аленю пад лапатку (Парх.). 2. Жвавейка ціха не спяшаючыся ішоў па тратуары не выбіраючы сушэйшага не зважаючы на лужы, што цямнеліся ў выбоінах на асфальце не адчуваючы, што ногі ў яго мокрыя (Я.С.). 3. Выехаўшы на невялікую лугавіну і пакінуўшы веласіпед узбоч дарогі Макар Ігнатавіч з сынам накіраваліся на ўскраіну лесу (Хадк.). 4. Берагам ужо ацярэбленага і прарэджанага хвойніку, дзе згледзеўшы мяне наперабой застракаталі пільныя сарокі, я падышоў да адзінокай яблыні (Ад.). 5. Падняўшы высока галовы задумліва жавалі жуйку сытыя ўжо каровы і не варушачыся глядзелі на дарогу нібы спрабуючы ўявіць, ці дужа цяжкім будзе для іх сённяшні пераход (Я.С.). 6. Горад навесяліўшыся натацаваўшыся насмяўшыся і стаміўшыся ля навагодніх ёлак і ў святочных застоллях не зважаючы на тое, што ўжо разаднела, усё яшчэ спаў моцным сном. (Я.С.). 7. Піхнуўшы нагою ў дзверы я ўляцеў у пакой і разлавана кінуў шапку на стол (З.П.). 8. Ля ганка мы спыніліся нібы баючыся нібы не маючы сіл пераступіць апошнюю,

страшную мяжу... (З.П.). 9. На грудку тлуста пабліскваючы між ружовага ад смолкі поплаву бегла сцежка, густою шчоткаю стаяў і выпусціўшы карычнявата-блішчастыя асцюкі ціха шапацеў ячмень (Ад.). 10. Жаваранак і шпак спяваючы не хаваліся (Б.). 11. Салдат асцярожліва пайшоў па сцежцы асабліва не дбаючы куды (В.Б.). 12. Купіўшы білеты мы даволі лёгка прайшлі ў адмыслова выкладзеныя арачныя вароты, апынуліся ў самім манастыры (Сач.).

44. Выпішыце з тэксту дзеепрыслоўі (дзеепрыслоўныя словазлучэнні). Зрабіце марфалагічны разбор дзеепрыслоўяў па наступнай схеме: 1) дзеяслоўная аснова, ад якой утварылася дзеепрыслоўе; 2) зваротнасць – незваротнасць; 3) трыванне (закончанае ці незакончанае); 4) пераходнасць – непераходнасць; 5) сінтаксічная роля ў сказе.

Па акне барабаніў дакучлівы дождж. Маленькія кропелькі на шыбах хутка большалі ад дажджынак, увачавідкі цяжэлі і, нібы пабраўшыся за рукі, паволі скраналіся з месца. Спачатку яны паціху сунуліся ўніз, убіраючы ў сябе ўсё больш і больш гэткіх жа, як самі, кропелек – усё набіралі разгон, -- а потым імкліва, нібы ўрэшце адважыўшыся, віхляючы, быццам тыя рухавыя галавасцікі-апалонікі, шукаючы зручнейшай, пракладзенай ужо да іх на мокрым шкле сцяжыны, паспешліва кідаліся ўніз і імчалі ўсё хутчэй і хутчэй, пакідаючы за сабою вільготныя звілістыя пісягі.

Я. Сіпакоў.